

Grodziska Słupska i powiatu słupskiego (cz. 2)

Opracowanie: Władysław Goliński
Zdjęcia: Maria Golińska

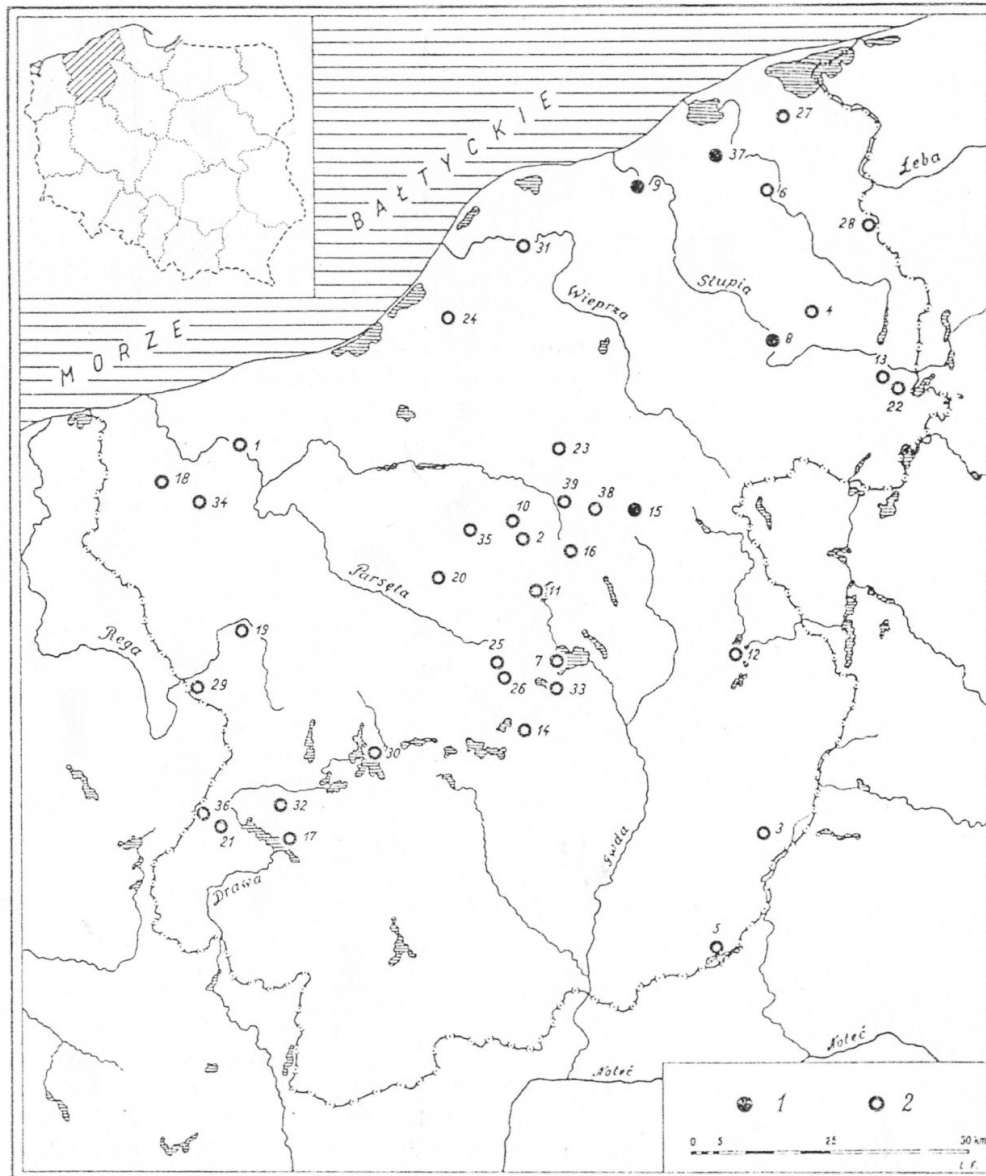
Ustka, kwiecień- czerwiec 2019

Spis treści dla cz. 2

Grody kultury łużyckiej na Pomorzu.....	21
Grodziska ludności kultury łużyckiej- wprowadzenie.....	24
Grodziska ludności kultury łużyckiej powiatu słupskiego- opis grodzisk.....	27
1 Grodzisko w Gałęzinowie (Ryc. 8).....	27
2 Grodzisko w Żoruchowie (Ryc. 9).....	30
3 Grodzisko w Damnie (Ryc. 10 i 11).....	32
11 Grodzisko w Potęgowie (Ryc. 12 i 13).....	33
12 Grodzisko w Równie (Ryc. 14 i 15).....	36
14 Grodzisko w Runowie (Ryc. 16).....	38
15 Grodzisko w Siodłoni (Ryc. 17).....	40

Grody kultury łużyckiej na Pomorzu¹

Obszar objęty analizą dla grodzów kultury łużyckiej w sprawozdaniu archeologicznym: JERZY OLCZAK (Poznań); *W SPRAWIE GRODÓW KULTURY ŁUŻYCKIEJ NA POMORZU* nie pokrywa się z obszarem przedstawianego wcześniej sprawozdania, dotyczącego występowania wszystkich zabytków z prahistorii dotyczących sztuki obronnej- obecnie zaistniałych grodzisk. To sprawozdanie, cytowane poniżej obejmuje całe województwo koszalińskie z jego starym położeniem granic. Daje to lepszy, bo większy obraz, ukazując całe polskie Wybrzeże Środkowe. Wyniki odkrywcze grodzisk kultury łużyckiej odsłaniają więc wreszcie, ten tak słabo do tamtej pory rozpoznany archeologicznie obszar.

Ryc. 2. Mapa województwa koszalińskiego. Grodziska i domniemane grodziska.
1 — z materiałem „łużyckim”; 2 — z materiałem „łużyckim” i wczesnośredniowiecznym.
Rys. L. Fijał

Fig. 2. Carte de la voïvodie de Koszalin. Anciens *castra* incontestables et présumés.
1 — recelant des matériaux archéologiques „lusaciens”; 2 — présentant des matériaux archéologiques „lusaciens” accompagnés de ceux du haut Moyen Âge. Dessin L. Fijał

Ryc. 6. Grodziska i domniemane grodziska;

1- z mat. „łużyckim”, 2- z mat. „łużyckim” i wczesnośredniowiecznym

Nie jest łatwo w terenie odnaleźć grodzisko, to lepiej i dla samych grodzisk, jako zani-
kających już dzisiaj układów urbanistycznych a dla regionu, aby móc jakoś odnaleźć i rozpo-
znąć tendencje stawiania grodów, ich konstrukcji umocnień i rozplanowania pomieszczeń
mieszkalnych.

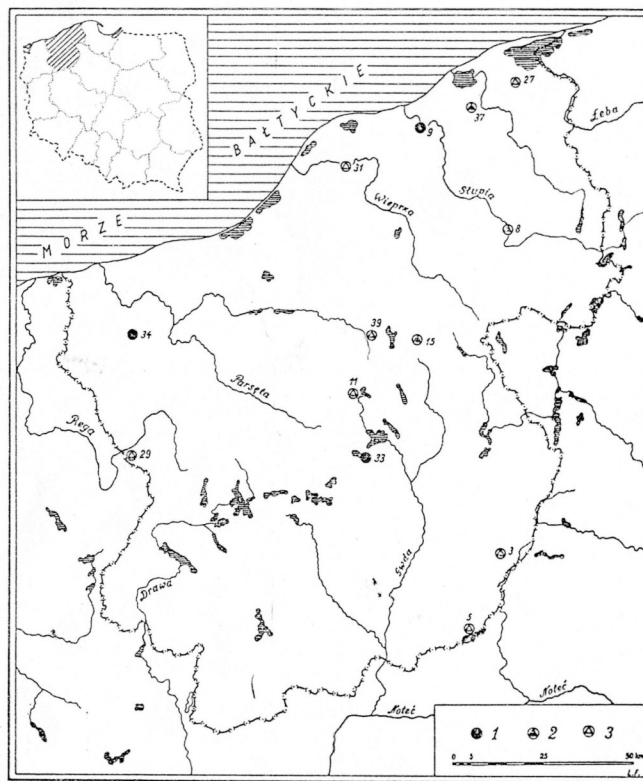
Prof. Anna Niesiołowska- Wędzka; *POCZĄTKI I ROZWÓJ GRODÓW KULTURY ŁUŻYCKIEJ*.
1974: [...] ”Natomiast jeśli chodzi o Pomorze Środkowe, to sprawa występowania grodów nie ry-
suje się jeszcze dostatecznie jasno. Prowadzone na terenie województwa koszalińskiego od
szeregu lat weryfikacje grodów wczesnośredniowiecznych ujawniły na nich również i cerami-
kę lub warstwę „łużycką”. Występowała ona bądź to z materiałami wczesnośredniowiecznymi,
bądź też jako nieliczny, lecz czysty materiał „łużycki”. Fakt ten skłonił Olczaka do uznania
co najmniej trzech z tych obiektów za pewne grody kultury łużyckiej (Gałęzinowo, pow. Słupsk,
Szczecinek, m.p. Trzynik, pow. Kołobrzeg), a siedmiu za domniemane. Zdaniem naszym obecny
stan badań nie daje jeszcze dostatecznych podstaw, by wszystkie te osiedla włączyć do listy
uwzględnianych tu grodów. Przyjmowanym przez nas kryterium w chwili obecnej odpowiada
jedynie gród w Szczecinku. Wydaje się jednak, że dalsze prace pozwolą liczbę tę zwiększyć.
Przemawiają za tym nie tylko występujące tam materiały, wskazujące jedynie, że istniała tam
jakaś osada „łużycka”, lecz również i sama lokalizacja tych osad. Z jednej strony występowały
one w pasie pojezierzy, uprzywilejowanych często przez grody (ryc. 1), z drugiej w pasie
nadmorskim, korzystnym dla rozwoju osadnictwa ze względu na bliskość morza (porównaj ana-
logiczną lokalizację grodów w Kamminke i Lubiniu).” [...]

Prof. Anna Niesiołowska- Wędzka; *PROCESY URBANIZACYJNE W KULTURZE ŁU-
ŻYCKIEJ W ŚWIETLE ODDZIAŁYWAŃ KULTUR POŁUDNIOWYCH*. 1989

[...] ”Osadnictwo otwarte omawianego okresu reprezentowały, podobnie jak w poprzednim
etapie, różne typy osad od krótkotrwałych, związanych z przerzutową gospodarką rolną — naj-
liczniejszych, do zamieszkiwanych przez kilkanaście do kilkudziesięciu, a nawet kilkuset lat.
Były to osady kilku lub kilkunastodworcze. Występujące w nich budynki reprezentowały za-
równo budownictwo naziemne (słupowo- zrębowe), jak i zagłębione w ziemi. Stan badań nie
pozwala na szczegółowszą charakterystykę tych osad. Wydaje się jedynie, że w odniesieniu do
całego obszaru kultury łużyckiej nie rysują się tutaj jakieś wyraźniejsze zmiany w stosunku do
okresu poprzedniego (Z. Bukowski 1978 i n.; PZP, 1979, i n.). Pewne różnice widoczne były
natomiast w nasileniu się i dalszym rozwoju wytwórczości rękodzielniczej. Potwierdzone są
różne jej typy (tkactwo, obróbka rogu i kości, kamieniarstwo itp. — Z. Bukowski 1978). Jak
można przypuszczać, na czołowe miejsce wysunęło się i w tym okresie garncarstwo. Dalszy
jego rozwój, poza ogromną liczbą ceramiki, zróżnicowanej pod względem typologicznym, po-
twierdzają, liczniejsze niż w okresie poprzednim piece garncarskie, występujące niekiedy po
kilka w jednym osiedlu (np. Wolin-Młynówka, woj. szczecińskie. Dębica). Rozwój ten nie
postępował równomiernie na całym terytorium objętym przez kulturę łużycką. Liczba osad
gdzie natrafiono na piece była największa na Pomorzu (M. Mogielnicka- Urban 1980,). Znane
były one również w osadach występujących na terenie Wielkopolski. Ziemi Lubuskiej, Śląska
(np. Dębica, Tomice, woj. wałbrzyskie — Z. Bukowski 1978; I. Romanow, K. Wachowski. B.
Miskiewicz 1972). Tworzyły tam centra produkcyjne związane z bardziej rozwiniętą i maso-
wą wytwórczością, jak również z wykonywaniem określonych typów ceramiki (np. „kadzielni-
ce”, naczynia zoomorficzne itp.). Do takich m.in. należały warsztaty produkujące ceramikę ma-
lowaną. Początki ich sięgają przełomu HB/C, główny jednak ich rozkwit przypada na HC. Roz-
wijały się one przede wszystkim na terenie Śląska (M. Gedl 1973b, 87-88, ryc. 18), w mniej-
szym stopniu Wielkopolski.” [...]

Grodziska z materiałem „łużyckim” oraz z materiałem „łużyckim” i wczesnośredniowiecznym byłego województwa koszalińskiego

1. Bardy, st. 1 (Kołobrzeg)	21. Oleszno, st. 1 (Drawsko Pomorskie)
2. Bobolice, st. 2 (Koszalin)	22. Parchowo, st. 1 (Bytów)
3. Buczek Mały, st. 1 (Złotów)	23. Polanów, st. 10 (Sławno)
4. Budowo, st. 3 (Bytów)	24. Przystawy, st. 2 (Sławno)
5. Buntowo, st. 1 (Złotów)	25. Radacz, st. 1 (Szczecinek)
6. Damno, st. 5 (Słupsk)	26. Radacz, st. 2 (Szczecinek)
7. Gałowo, st. 1 (Szczecinek)	27. Równo, st. 4 (Słupsk)
8. Gałąźnia Mała, st. 12 (Bytów)	28. Runowo, st. 4 (Słupsk)
9. Gałęzinowo, st. 3 (Słupsk)	29. Stanówkę, st. 1 (Świdwin)
10. Głódowa, st. 1 (Koszalin)	30. Stare Drawsko, st. 2 (Szczecinek)
11. Grąbczyn, st. 1 (Szczecinek)	31. Stary Kraków, st. 6 (Sławno)
12. Gwieździn, st. 1 (Człuchów)	32. Suliszewo, st. 1 (Drawsko Pomorskie)
13. Jamno, st. 1 (Bytów)	33. Szczecinek, st. 2 (Szczecinek)
14. Jeleń, st. 1 (Szczecinek)	34. Trzynik, st. 1 (Kołobrzeg)
15. Kamnica, st. 3 (Miastko)	35. Wojęcino, st. 1 (Koszalin)
16. Kazimierz, ft. 1 (Miastko)	36. Wołiczno, st. 1 (Drawsko Pomorskie)
17. Lubleszewo, st. 1 (Drawsko P.)	37. Żoruchowo, st. 4 (Słupsk)
18. Mącznik, st. 1 (Kołobrzeg)	38. Żydowo, st. 9 (Sławno)
19. Niemierzyno, st. 1 (Sławno)	39. Żydowo, st. 10 (Sławno).
20. Nosibądy, st. 1 (Szczecinek)	

Ryc. 4. Mapa województwa koszalińskiego.

1 — grodziska „łużyckie”; 2 — domniemane grodziska „łużyckie” (wyłącznie z materiałem „łużyckim”); 3 — domniemane grodziska „łużyckie” (z materiałem „łużyckim” i wczesnośredniowiecznym). Rys. L. Fijał

Fig. 4. Carte de la voïvodie de Koszalin.

1 — anciens castra „lusaciens”; 2 — anciens castra „lusaciens” présumés (contenant uniquement des matériaux „lusaciens”); 3 — anciens castra „lusaciens” présumés (avec des matériaux „lusaciens” à côté de ceux du haut Moyen Age). Dessin L. Fijał

Ryc. 7 Wykaz grodzisk i domniemanych grodzisk z materiałem „łużyckim” oraz z materiałem „łużyckim” i wczesnośredniowiecznym na terenie województwa koszalińskiego (ryc. 3, jak wyżej- podział administracyjny z roku 1971).

Grodziska ludności kultury łużyckiej- wprowadzenie

Grodziska, czyli niegdyś osady obronne były budowane na terenie dzisiejszej Polski już od roku 1000 p.n.e. (niektóre źródła podają rok 1200 p.n.e.), ludność kultury łużyckiej żyła przez bardzo długi okres czasu bez zmian w sposobie życia, archeolodzy w Biskupinie nie stwierdzili żadnych społecznych różnic. Rodziny spokrewnione ze sobą tworzyły rody, których członkowie zamieszkiwali jedną osadę lub kilka położonych blisko siebie osiedli i użytkowali jedno cmentarzysko. Generalnie na całym terytorium kultury łużyckiej stosowany był obrządek ciałopalny, niemal we wszystkich grupach powszechnie były płaskie groby ciałopalne, najczęściej popielnicowe, zakładane na dużych, długotrwale użytkowanych cmentarzyskach. Niemal wszędzie obok grobów popielnicowych spotyka się też pochówki jamowe.

Grody powstają w miejscach dogodnych do obrony i dodatkowo fortyfikowane wałem o konstrukcji drewniano- ziemnej czy palisadą. Grody te (np. Biskupin) były centrami władzy plemiennej i ośrodkami produkcyjno- handlowymi. Wśród ludów kultury łużyckiej panował ustrój rodowy: najmniejszą komórką społeczną była mała rodzina złożona z kilku osób i zamieszkująca jeden budynek mieszkalny. Charakterystyczną cechą kultury łużyckiej była ceramika, która zarówno pod względem poziomu technicznego, jak i artystycznego nie miała sobie równej w owym czasie w środkowej i północnej Europie.

Upadek tej kultury nastąpił w V-IV w. p.n.e. Mimo wielu starań nie potrafię powiedzieć dokładnie, kiedy grodziska przestały być zamieszkiwane, rzecz jasna mówię tu o mieszkańcach kultury, którzy stworzyli te grodziska. Prawdopodobnie miał tu swój udział lud koczowniczy, Scytowie. Lud ten czynił wyprawy na tereny europejskie znad Morza Czarnego. Inną przyczyną może być ekspansja ludności kultury pomorskiej, która w IV w. p.n.e. opanowała terytorium kultury łużyckiej (bez Mazur i środkowej Polski)ⁱⁱ.

Ze względu na miejsce położenia grodzisk- w pasie nadmorskim, najpewniej ludność kultury pomorskiej spowodowała to „opuszczenie” grodzisk przez ludność kultury łużyckiej. Za przykład jest podawana data, kiedy zostały ścięte pale wchodzące w skład obwarowania (palisady) w Biskupinie.

Nasz uznany archeolog, Lech Leciejewicz mówi: „warunkiem jakiegokolwiek dalszego rozwoju badań jest pomoc dla archeologa w obecności przedstawicieli takich dyscyplin jak: geologii, geografii, geomorfologii, gleboznawstwa itp”.ⁱⁱⁱ Zwłaszcza takie odległe w końcu czasu, jak sądzę, tym bardziej wymagają współpracy archeologa z geologiem. Kiedy czytam opracowania historyczne i archeologiczne naszych północnych lub zachodnich sąsiadów czuję się przez autora wyczerpująco, profesjonalnie poinformowany, w przeciwieństwie do naszych, polskich opracowań, gdzie brak kompleksowego wyjaśnienia. Na dowód przedstawiam poniżej kilka słów z opracowania szwedzkiego w tłumaczeniu S. Piekarczyka. [...] Przed zrekonstruowaniem pierwszego tysiąclecia historii Szwecji geologowie i archeologowie wykonali długotrwałą i pełną oddania pracę. Najtrudniejsze zadanie polegało na wprowadzeniu porządku chronologicznego do licznych znalezisk archeologicznych. Stało się to możliwe dzięki systemowi opracowanemu przez szwedzkich badaczy Oscara Monteliusa i Hansa Hildebranda oraz ich duńskiego kolegę Sophusa Müllera; system ten był dalej udoskonalany przez ich licznych uczniów w całej Skandynawii.^{iv}[...]

Dawna pogoda.

Przed rokiem 3000 p.n.e. cały interesujący nas rejon (REJON ATLANTYKU PÓŁNOCNEGO) podlegał silnej tendencji wzrostu temperatur znanej jako okres optimum klimatycznego. Były to czasy cieplej, wilgotnej pogody, kiedy granica lasu przesuwiała się daleko na północ, na bezdrzewne obecnie pustkowia tundrowe Arktyki, a lód z całej powierzchni Morza Arktycznego znikał w ciągu lata. Od około roku 3000 p.n.e. aż do początków ery chrześcijańskiej pogoda na ogół psuła się nieustannie i wydaje się, że około 500 roku p.n.e. nastąpiło nagłe i gwałtowne pogorszenie się warunków, które musiało być niemal katastrofalne w skutkach.

Kiedy w 330 roku p.n.e. Pyteasz wypłynął swym statkiem na północ, arktyczny lód pakowy sięgał znacznie dalej na południe niż obecnie; nie ma więc nic dziwnego w jego doniesieniach o napotkaniu polarnego paku ledwie o dzień drogi na północ od Islandii. Warunki klimatyczne były nadal bardzo złe aż do V wieku n.e. i znamionowały je poważne zakłócenia cykloniczne oraz chłodna, wilgotna pogoda, co odstręczało od dalekich wypraw pełnomorskich w ciągu tych stuleci. Jednakże w V wieku długotrwała zmiana na niekorzyść zakończyła się i nastąpiła poprawa klimatu. Z początkiem IX wieku stała się ona tak znaczna, że na północnych morzach znów było bardzo mało lodu dryfowego. Obok znacznego ocieplenia klimat był również suchszy; burze cykloniczne stały się rzadsze i nastąpiło kurczenie się pokrywy lodowcowej w Islandii, Grenlandii oraz na Kanaadyjskich Wyspach Arktycznych.

Znowu na Morzu Arktycznym było zapewne mało wiecznego lodu, co umożliwiało podróże badawcze (lub przypadkowe) na daleką północ, dając podstawy do uporczywego mniemania w wiekach późniejszych, że istnieje możliwość przepłynięcia wolnego od lodu Morza Arktycznego do krainy Kataj [Chiny] i na Wschód. Przekonanie o tym przyświecało wielu badaczom Arktyki, włącznie z Henrym Hudsonem, i zostało porzucone dopiero po niepowodzeniu ekspedycji Hayesa w roku 1861.

Ten długotrwały okres warunków sprzyjających nadal powodował ogólne polepszanie się klimatu północy aż do osiągnięcia optimum z początkiem XI stulecia. Okres ten otrzymał nazwę małego optimum klimatycznego i trwał do początków XIII wieku.

Charakterystykę tego okresu przedstawił w 1961 roku w Rzymie na sympozjum UNESCO poświęconym zmianom klimatu angielski meteorolog H.H.Lamb:

„Arktyczny lód pakowy stopniał do tego stopnia, że lód dryfowy na wodach w okolicy Islandii i Grenlandii na południe od 70° szerokości północnej pojawiał się w latach osiemsetnych i dziewięćsetnych bardzo rzadko i w ogóle był zjawiskiem nieznanym w latach 1020-1200, po którym to czasie nastąpił nagły wzrost częstotliwości jego występowania... Średnie roczne temperatury (w południowej Grenlandii) były wyższe od 2 do 4 stopni Celsjusza w porównaniu z obecnymi. Wydaje się możliwe, że i temperatury północnych krańców Atlantydy były odpowiednio wyższe.”^v

Dawne zalesienie (pralas)

Stan pokrywy glebowej nie został określony na obszarze naszego powiatu w sposób dostatecznie jasny nawet dla okresu średniowiecza, tym bardziej więc nie dysponujemy danymi dla epoki brązu, dla okresu występowania kultury przedłużyckiej, trzcinieckiej i lużyckiej. Oto co mówią naukowcy opracowujący katalog osadnictwa okresu średniowiecza:

[...]Kolejnym z głównych składników fizjograficznych jest pokrywa glebowa uznawana jako układ współczesnych, przyrodniczo- genetycznych typów gruntów.^{vi} W zakresie całej powierzchni Pomorza Środkowego została ona dotychczas opracowana na jedynie dostępnej i zbyt zgeneralizowanej mapie w skali 1:300000, która daje tylko ogólną, zaciemniającą szczegóły, orientację o rozłożeniu kompleksów glebowych.^{vii} Mankamentu tego nie były w stanie wyrównać ani trudno dostępne, wycinkowe mapy glebowo- rolnicze w skali 1 : 5000, sporządzone dla niektórych miejscowości Pomorza⁵⁰, ani też własne, bezpośrednie obserwacje terenu.

Świadomość takiej sytuacji oraz niemożność zrealizowania szczegółowej rekonstrukcji gleby w obrębie obszarów próbnych zmusiła więc autorów do uznania owej zgeneralizowanej mapy jako podstawowego źródła informacji o strukturze i układach przestrzennych pokrywy glebowej. Pominięcie bowiem tego elementu, wobec niekwestionowanego mniemania o jego znacznym wpływie na kształtowanie osadnictwa, nie byłoby celowe z metodycznego punktu widzenia.

W ramach ustalonych zależności naczelną dyrektywę stanowi konieczność odniesienia danego punktu osadniczego zarówno do określonego typu gleby na stanowisku, jak też do najbliższego otoczenia, gdzie każdorazowo wyróżniano typ gleby dominującej. Dodatkowo też, metrycznie rejestrowano odległości punktów osadniczych od najbliższej granicy innej strefy glebowej.

W naszym opracowaniu korzystano wyłącznie z ustaleń wynikających z przyrodniczo- genetycznej klasyfikacji gleb. Pozwalają one bowiem nie tylko na ocenę ich współczesnej wartości użytkowej, ale również — co jest tutaj najistotniejsze — na przybliżoną rekonstrukcję ich genezy. Tym samym zrezygnowano z różnych, na ogół fragmentarycznych, opracowań tzw. bonitacyjnej wartości gruntów. Wszystkie one są obciążone błędami wynikającymi z ocen wyłącznie współczesnego stanu gleby.

Ostatnim wreszcie z uwzględnionych i zanalizowanych składników fizjograficznych, zaliczonych do kategorii elementów głównych, jest pokrycie terenu. Wyjątkowo słabo zaawansowany stan badań w tym zakresie zawęży zresztą na Pomorzu Środkowym całą problematykę do sposobu i możliwości rekonstrukcji formacji leśnej, odtwarzanej dotychczas całościowo nie na podstawie danych przyrodniczych, ale w oparciu o zarejestrowaną w źródłach pisanych ingerencję człowieka w środowisko naturalne. Ujmując kwestię ściślej, chodzi

tutaj o zapisy związane z rozwojem osadnictwa z końca wczesnego i w pełnym średniowieczu. Ostateczna wersja tej rekonstrukcji została przedstawiona przeszło 20 lat temu przez K. Ślaskiego w formie niezwykle zgeneralizowanej, na podkładzie mapowym w skali 1 : 5 000 000 i w oparciu o jednostronnie stosowaną metodę retrogresywną.^{viii} Jej dyrektywą naczelną jest założenie o sukcesywnym zmniejszaniu się zasięgu lasu przy minimalnych — dopiero od XIX wieku — procesach przeciwnych („tam gdzie las dziś porasta jest on potomkiem dawnego lasu”). Rekonstrukcja formacji leśnej w ujęciu K. Ślaskiego oprócz mankamentu podstawowego jakim jest zbytnia generalizacja, obciążona jest — na co zwracała już uwagę krytyka^{ix} — szeregiem dalszych braków, szczególnie dotkliwie odczuwalnych podczas szczegółowej analizy osadniczej. Do najpoważniejszych należą: (a) niesprecyzowany zakres chronologiczny mapy, (b) duży udział fikcji w linearnych ograniczeniach przestrzennych formacji leśnej i (c) ledwie ogólnikowe potraktowanie struktury lasu. Najmniej jasną wśród nich jest kwestia ram czasowych tej rekonstrukcji. Niemożność odniesienia jej do określonego, chociażby szerokiego przedziału chronologicznego w obrębie wczesnego średniowiecza jest tu wystarczająco ewidentna i wynika przede wszystkim z braku możliwości pełniejszego odtworzenia sieci osadniczej tego okresu. Tym bardziej, że w minimalnym stopniu można było przy tym wykorzystać dane archeologiczne, wówczas jeszcze nieliczne i o nikłej wymowie chronologicznej.

Sprawą drugą, również dyskusyjną, jest zasadność linearnego sposobu wyznaczania zwartych obszarów leśnych. Metodycznie bardziej przekonujące są tu propozycje K. Buczka, które wynikając z podobnej podstawy źródłowej zmierzają do rekonstrukcji tzw. formacji osadniczo- krajobrazowych (puszczowa, bagienna, polnolesna i leśnopolna). Jednakże praktyczna użyteczność zaprezentowanej przez tego badacza rekonstrukcji jest dla szczegółowych studiów osadniczych minimalna ze względu na wyjątkową ogólnikowość mapy (skala 1 : 5 000 000)^x.

Powyższy stan powoduje w konsekwencji, że opracowanie K. Ślaskiego również obecnie — wobec braku szczegółowych rekonstrukcji przyrodniczych tego elementu fizjograficznego- traktować należy jako podstawowe w zakresie zasięgów formacji leśnej na Pomorzu w przedziale chronologicznym relatywnie odpowiadającym wczesnemu średniowieczu. Stąd też, decydując się na wykorzystanie tej rekonstrukcji w naszym opracowaniu, można było odnosić punkty osadnicze jedynie do dwóch formacji krajobrazowych — bezleśnej (pola) i lasu (pralasu). Zgodnie też z istotą metody retrogresywnej formację leśną należało ujmować w wersji rozszerzonej z uwzględnieniem zarówno pralasu, jak też lasu współczesnego, traktowanego jako relikty pralasu, co jednak wobec braku możliwości pełniejszego odtworzenia nowo powstałych obszarów leśnych w XIX i XX wieku, jeszcze bardziej uwypukla relatywizm ustaleń w zakresie osadnictwo— las.

Wyżej przedstawiono charakterystykę i zasady jakimi kierowano się przy doborze elementów fizycznogeograficznych, uwzględnionych przy opisie źródeł w części katalogowej. Przytoczone uwagi wyraźnie ukazały obecny, więcej niż niezadowolający stan rozpoznania środowiska naturalnego na Pomorzu, co siłą rzeczy stanowi zasadnicze, jakościowe ograniczenie szczegółowych studiów osadniczych. W ostatecznej mierze właśnie ta sytuacja określiła też możliwości wyboru składników fizjograficznych, spośród których w niniejszym opracowaniu można było wykorzystać zaledwie kilka. Przede wszystkim też ze względu na różny stopień szczegółowości ich rekonstrukcji prezentują one różną przydatność w badaniach osadniczych. Biorąc za punkt wyjścia to kryterium użyteczności można by wszystkie wyselekcjonowane elementy fizycznogeograficzne zhierarchizować w następującym schemacie: 1. geomorfologia (rozpoznana zadawalająco, zwłaszcza w aspekcie rzeźby), 2. hydrografia, 3. pokrywa glebowa, 4. szata roślinna (ograniczona do pralasu). Taką kolejność opisu składników środowiska naturalnego przyjęto również w katalogu^{xi}. [...]

Grodziska ludności kultury łużyckiej powiatu słupskiego- opis grodzisk

- patrz również na mapę z poprzedniego rozdziału, oznaczonej Ryc. 5, numery grodzisk są zgodne z tą mapą

1 Grodzisko w Gałęzinowie (Ryc. 8)

Wyniki dotychczasowych badań w Gałęzinowie potwierdzają, że są na tym grodzisku cztery warstwy, wszystkie „łużyckie”, nic innego więcej nie ma, w takiej sytuacji nie można mówić tu o grodzisku Słowian (jak to ma miejsce w wielu różnych publikacjach), którzy to Słowianie wyjątkowo terenu obecnie wyznaczonego wałami, właściwie pozostałością po wałach, ponownie nie zagospodarowali. W okresie nowożytnym grodzisko w Gałęzinowie jest ponownie „zagospodarzone” przez rodzinę osiedleńców z Niemiec. Według opinii służb ochrony zabytków, miało to miejsce pewnie (z tego okresu pochodzi stodoła szachulcowa) w 2 poł. XIX w.

Grodzisko zostało założone na skarpie, nad Słupią pomiędzy dwoma istniejącymi wąwozami. Do Słupi wpływają dwa potoki, bardzo duże ich wąwozy prowadzą dzisiaj ledwie stróżki. Kiedyś płynące tu rzeki niosły wodę z roztopiającego się w tym miejscu przez tysiące lat lodowca i to ta woda tak właśnie uformowała teren, gdzie wykorzystując to naturalne ukształtowanie ludność kultury łużyckiej znalazła dogodne miejsce na stworzenie obronnej osady.

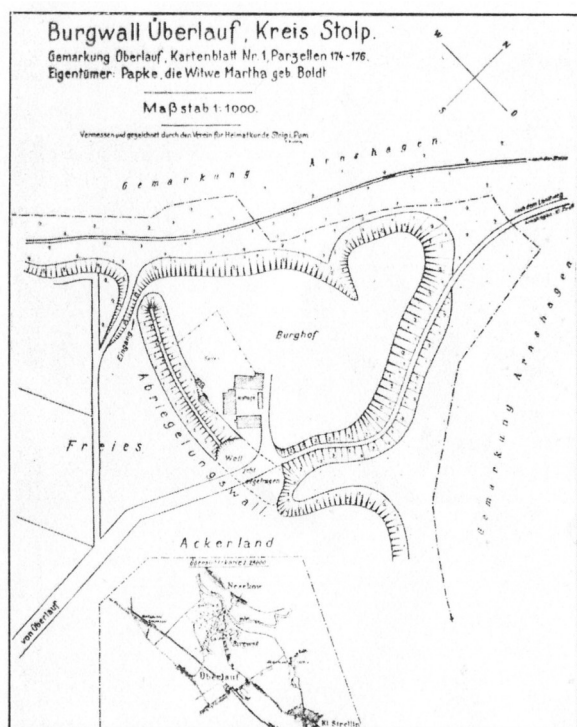
Opis obiektu (wg W. Witta): grodzisko wyżynne, cyplowe w kształcie nieregularnego trójkąta z płaskim i nieznacznie wypukłym majdanem. Stosunkowo długi wał poprzeczny, zaporowy o stromych zboczach zamyka dostęp do obiektu od strony południowej.

Wymiary: Długość wału wynosi ok. 150 m, szerokość ok. 10 m i wysokość ok. 3 m, od strony południowej jest zaokrąglony. Wał został już w czasach nowożytnych częściowo zniszczony. Ziemia pochodząca z wału posłużyła na zasypianie fosy. Wymiar cypla, mierząc wymiar wewnętrzny podobnie jak średnicę, u podstawy grodziska wynosi od 100 m do 150 m.^{xii}

Opis obiektu (wg Jerzego Olczaka)^{xiii}: jest to grodzisko jednoczłonowe z wałem poprzecznym. Do celów osadnictwa obronnego została tu zaadoptowana forma terenowa o wybitnych, naturalnych walorach obronnych- wysokie i strome stoki oraz przylegające do ich podnóża głębokie jary. Pobudowanie zaś na całej wysokości nasady półwyspu, szerokiego i wysokiego o stromych zboczach (pierwotnie pionowych?) wału poprzecznego broniącego dostępu do osiedla od strony wysoczyzny, było najprawdopodobniej jedynym- o podstawowym wszak znaczeniu- przedsięwzięciem fortyfikującym ten obiekt. Powstały w ten sposób zamknięty teren- majdan, wykorzystywany był do celów mieszkalno- gospodarczych. Czytelne są dwie jego części oddzielone od siebie naturalnym, poprzecznym, kotlinowatym zagłębieniem; część północna, mniejsza, jest nieznacznie wypukła i obniża się w kierunku południowym (ku kotlinie), większa zaś, południowa, płaska, obniża się z kolei w kierunku północnym, także ku kotlinie. Ponadto cały majdan nachylony jest ku zachodowi.

Wymiary: Podstawa grodziska około 165x240 m, powierzchnia majdanu- długość do 205 m, największa szerokość do 120 m, szerokość rozsypiska wału obronnego do 27 m, długość wału (zrekonstruowana) około 135m, wysokość grodziska w stosunku do podstawy wzniesienia około 28 m, wysokość wału w stosunku do powierzchni majdanu około 7,0 m.

Chronologia: na podstawie znalezionych skorup ceramicznych nie można określić, kiedy dokładnie było użytkowane to osiedle obronne przez ludność kultury łużyckiej. Należy więc umiejscowić użytkowanie osiedla wg danych ogólnych dotyczących kultury łużyckiej.

47. Burgwall Überlauf, Kreis Stolp.

Ryc. 8. Grodzisko Gałęzinowo. Powiat Słupsk

wg.: Walter Witt, *Urgeschichte des Stadt- und Landkreises Stolp*, Stolp 1934.

Fot 1 Gałęzinowo, wiosna 2004

Widok na pozostałość po wale zaporowym od strony południowej grodziska. Zasiedlenie wtórne grodziska nastąpiło od 2 poł. XIX w. Na zdjęciu za wałem znajduje się stodoła szachulcowa, znajdująca się w ewidencji konserwatorskiej.

Fot 2 Gałęzinowo, wiosna 2004

Droga do grodziska (asfaltowa), asfalt epoki brązu był oczywiście obcy. Obecna, jedyna droga do tego zabytku archeologicznego jest zapewne w tym samym miejscu co pierwotna.

Fot 3 Gałęzinowo, wiosna 2004

Ścieżka prowadzi wzdłuż naturalnych wałów od strony wschodniej (od strony Słupi). Przy osiedlaniu wtórnym wąwóz, z prawej strony, został częściowo zasypany ziemią pochodzącą z wału zaporowego. Aby wejść majdan, tu gdzie obecnie można swobodnie przejechać autem (maszyną rolniczą) kiedyś trzeba było pokonać chronione zbrojnie most nad fosą i bramę.

Fot 4 Gałęzinowo, lato 2005

Część północna naturalnych umocnień grodziska to wąwóz. Po lewej stronie tego domu jest ten niżej wspomniany wąwóz, jest tu już dosyć głęboki.

Fot 5 Gałęzinowo, lato 2005

Widok lasu (na drugim planie) otaczającego bezpośrednio grodzisko od strony zachodniej stanowi też widok od strony wioski, na zdjęciu sąsiadujące domy.

Fot 6 Gałęzinowo, lato 2005

Fot 7 Gałęzinowo, lato 2005

Fot 8 Gałęzinowo, lato 2005

Fot 6, 7, 8 przedstawiają wąwóz strugi płynącej od strony N-W grodziska. Dzisiaj w tym wąwozie płynie mała struga. Kiedyś spływała tędy rzeka pochodząca z rozpuszczającego się lodowca. Przesuwanie się lodowca na północ (odchodzenie) trwało przez tysiące lat. W takich miejscach właśnie pozostawił lodowiec „pismo” swojej bytności. Geolog potrafi je przeczytać.

2 Grodzisko w Żoruchowie (Ryc. 9)

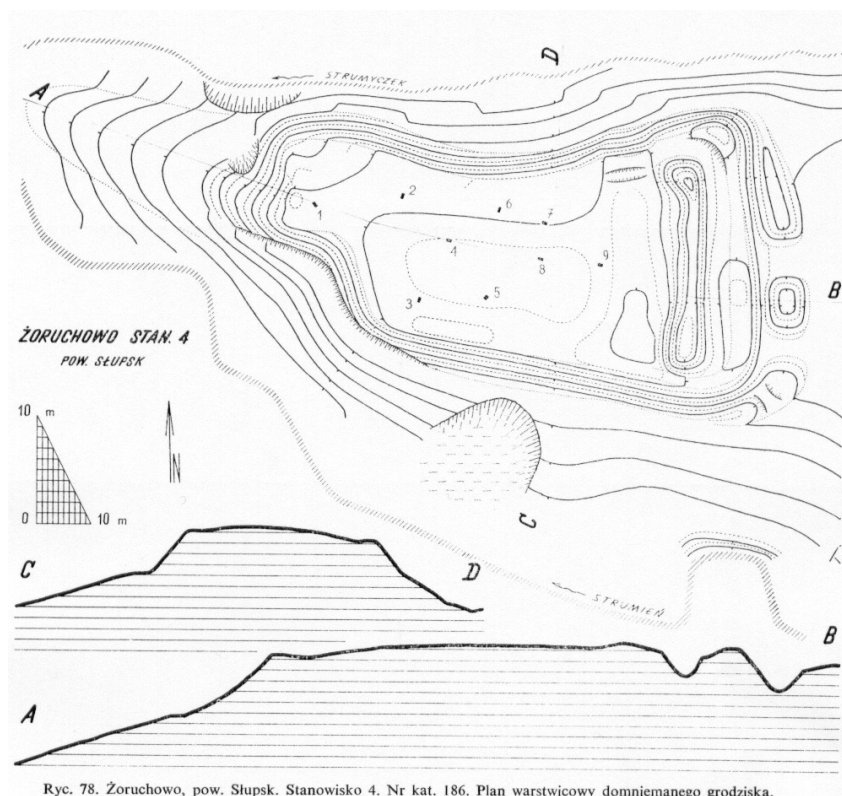
Grodzisko w Żoruchowie uchodziło w latach 30- tych i 40- tych XX wieku za atrakcyjny cel wycieczek szkolnych oraz innych grup wycieczkowych.^{xiv}

[...] W poprzednich naszych publikacjach (J. Olczak, 1971, s. 193, nr 37; J. Olczak, K. Siuchniński, 1972, s. 311, nr 2) obiekt ten zaszerogowany został do grupy domniemanych grodzisk kultury łużyckiej na podstawie występowania na nim (w sondażach i na powierzchni) nielicznych ułamków naczyń glinianych tej kultury. Nieznane bowiem były nam wówczas z autopsji materiały pochodzące ze starszych badań, a określane jedynie jako mało charakterystyczne o nieustalonej chronologii. Ostatnio udało się nam dotrzeć do części tych materiałów i stwierdzić występowanie wśród nich także ceramiki wczesnośredniowiecznej. W tym stanie rzeczy jest bardzo prawdopodobne, iż mamy tu do czynienia z przypadkiem pobudowania na grodzisku „łużyckim” grodu w okresie wczesnego średniowiecza (por. J. Olczak, 1971, s. 190).^{xv}[...]

Opis obiektu: Domniemane grodzisko wyżynne, cyplowe w kształcie nieregularnego trójkąta z nieznacznie wypukłym majdanem. Stosunkowo niewielki wał poprzeczny o stromych zboczach zamyka dostęp do obiektu od strony wschodniej, odcinając go zarazem od pozostałości części wzniesienia. Do podnóża wewnętrznego i zewnętrznego zbocza wału przylegają dwie suche fosy (ryc. 78). Przy czym fosa wewnętrzna zamknięta jest od N i S, zewnętrzna zaś tylko od S, nie łącząc się ze stokami wzniesienia. Skraj majdanu otoczony jest niewielką fałdą ziemną. Do fosy wewnętrznej, od strony majdanu, przylega dość szeroki nasyp ziemny.

Wymiary: Podstawa obiektu - ok. 42 × 102 m (3095 m²), powierzchnia majdanu 36 × 72 m (2506 m²), powierzchnia zajęta przez obwałowania — 589 m², wysokość grodziska domniemanego w stosunku do podstawy wzniesienia- do 12 m, wysokość wału w stosunku do powierzchni majdanu- 0 do +1,5 m, wysokość wału w stosunku do dna fosy- a) wewnętrznej do 2,5 m, b) zewnętrznej do 4,0 m, wysokość fałdy ziemnej — do 0,5 m, szerokość fosy — a) wewnętrznej do 6,0 m, b) zewnętrznej do 9,0 m.^{xvi}

Chronologia: kultura łużycka

Ryc. 78. Żoruchowo, pow. Słupsk. Stanowisko 4. Nr kat. 186. Plan warstwicowy domniemanego grodziska.

Z lewej strony

Ryc. 9, Żoruchowo, plan warstwic grodziska wg FRANCISZEK LACHOWICZ, JERZY OLCZAK, KAZIMIERZ SIUCHNIŃSKI; OSADNICTWO Wczesnośrednio-wieczne na Pobrzeżu i Pojezierzu Wschodnio-pomorskim, KATALOG, UAM POZNAŃ 1977.

Z prawej strony

Fot 9 Żoruchowo, lato 2005

Widok od strony wschodniej strugi opływającej grodzisko od strony północnej.

Z lewej strony

Fot 10 Żoruchowo, lato 2005

Widok od strony południowo-zachodniej na podstawę wału grodziska (za widoczną strugą).

3 Grodzisko w Damnie (Ryc. 10 i 11)

Damno

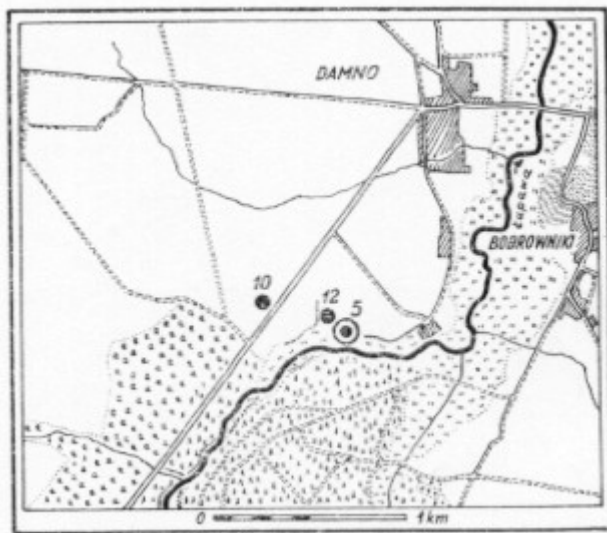
[...] Ponadto pochodzą stąd 3 ułamki naczyń glinianych kultury łużyckiej? kultury pomorskiej? Odkryto ponadto- najprawdopodobniej na powierzchni obiektu- 5 ułamków naczyń glinianych kultury łużyckiej, dostało się tu zapewne wraz z ziemią przywiezioną z zewnątrz w czasie budowy wału obronnego (por. J. Olczak, 1971, s. 191). Ponadto pochodzą stąd 2 ułamki toczonych naczyń nowożytnych- efekt bliżej nieokreślonej działalności gospodarczej na opuszczonym we wczesnym średniowieczu grodzisku.^{xvii} [...]

Opis obiektu: Grodzisko wyżynne, podkowiaste z wklęsłym majdanem i suchą fosą okalającą obiekt od N i częściowo od NW. Wysoki wał o stromych stokach ramionami swymi dochodzi do zbocza doliny (ryc. 11).

Wymiary: Podstawa grodziska około 60×90 m (3415 m^2), powierzchnia majdanu 35×47 m (1710 m^2), powierzchnia zajęta przez obwałowania- 1705 m^2 , wysokość grodziska w stosunku do dna doliny- do 28 m, wysokość wału w stosunku do dna fosy- do 9,0 m, wysokość wału w stosunku do powierzchni majdanu- do 3,0 m.

Stan zachowania: Obiekt dobrze zachowany, jedynie wschodnie ramię wału zostało częściowo zniszczone przez współczesny wjazd na grodzisko.

Chronologia: kultura łużycka/ VIII/ IX- X wiek

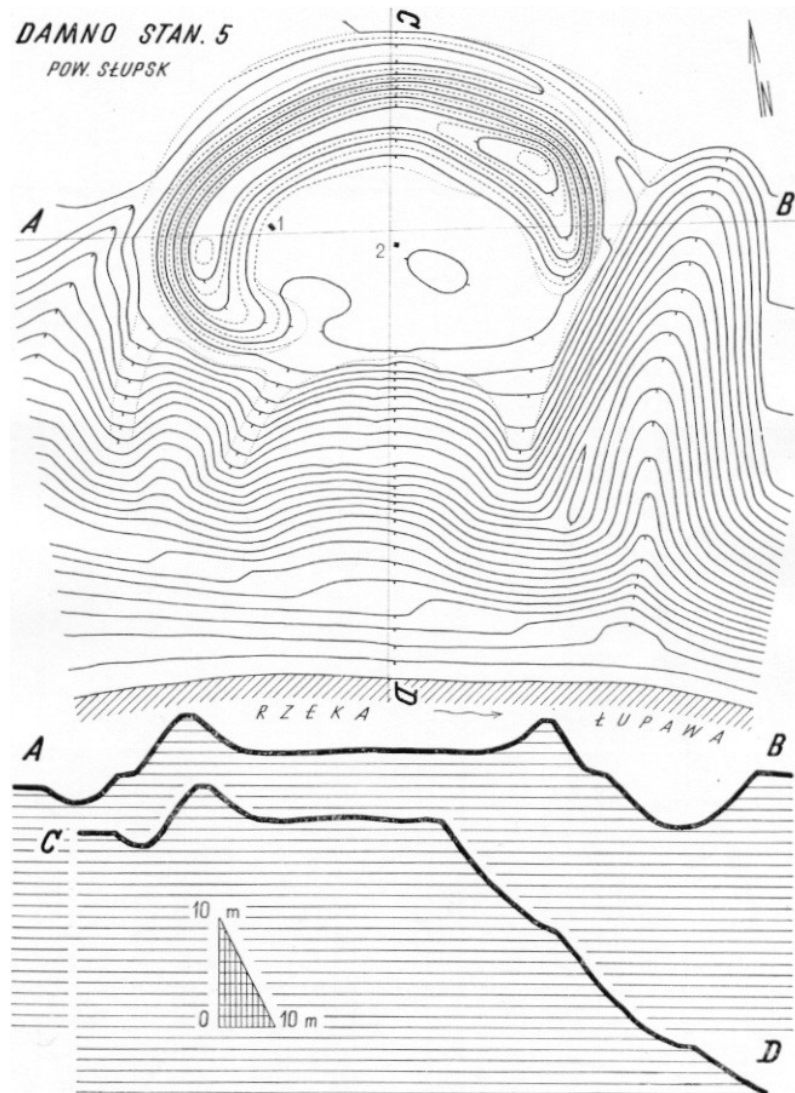
Z lewej strony

Ryc. 10. Damno, plan sytuacyjny stanowisk archeologicznych.^{xviii}

5- grodzisko,

10, 12- nieokreślone.

Z prawej strony
Ryc. 11. Damno, plan warstwi-
cowy grodziska.

11 Grodzisko w Potęgowie (Ryc. 12 i 13)

Potęgowo

Opis obiektu: Grodzisko wyżynne, typu pierścieniowego z wklęsłym majdanem. Stwierdzono warstwę kulturową i materiał archeologiczny. (Chronologia: VIII/IX- X/XI wiek) Ponadto pochodzą stąd ułamki naczyń glinianych kultury łużyckiej i z okresu nowożytnego. Pierwotnie było użytkowane przez ludność kultury łużyckiej.¹

Grodzisko w Potęgowie było najbardziej znanym w regionie. Było też chętnie odwiedzane. Miejscowa ludność nazywała grodzisko: „Schlotkenberg” i „Schwedenschanze”.^{xix}

Opis obiektu:^{xx} Grodzisko wyżynne typu pierścieniowego z wklęsłym majdanem, w kształcie nieregularnego owalu, usytuowane na cyplu wydłużonego wzniesienia. Od wschodu przylega do niego dolina bezimiennego strumyka, od północnego zachodu i zachodu wąski, głęboki jar odcinający obiekt od płaskowyżu, od południa zaś sucha fosa przecinająca na całej szerokości wzniesienie. Majdan nachylony jest w kierunku wschodnim. Dość nieregularny wał obronny o stromych stokach zewnętrznych i wewnętrznych, najwyższy jest w części południowej i

¹ Jerzy Olczak i Franciszek Siuchniński; SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WERYFIKACYJNYCH GRODZISK PRZEPROWADZONYCH NA TERENIE POWIATU SŁUPSKIEGO, [w:] Koszalińskie Zeszyty Muzealne, 1972, T. 2, str.318

zachodniej, najniższy w północnej i północno- zachodniej, zniwelowany zaś w części wschodniej. Przerwa w wale widoczna jest ponadto od strony północno- zachodniej- brama?

Wymiary:

podstawa grodziska- 75 × 100 m,

powierzchnia grodziska- 4300 m²,

powierzchnia majdanu- około 36x51 m (1410 m²),

powierzchnia obwałowań- 2890 m²,

wysokość grodziska w stosunku do podstawy wzniesienia- około 15 m,

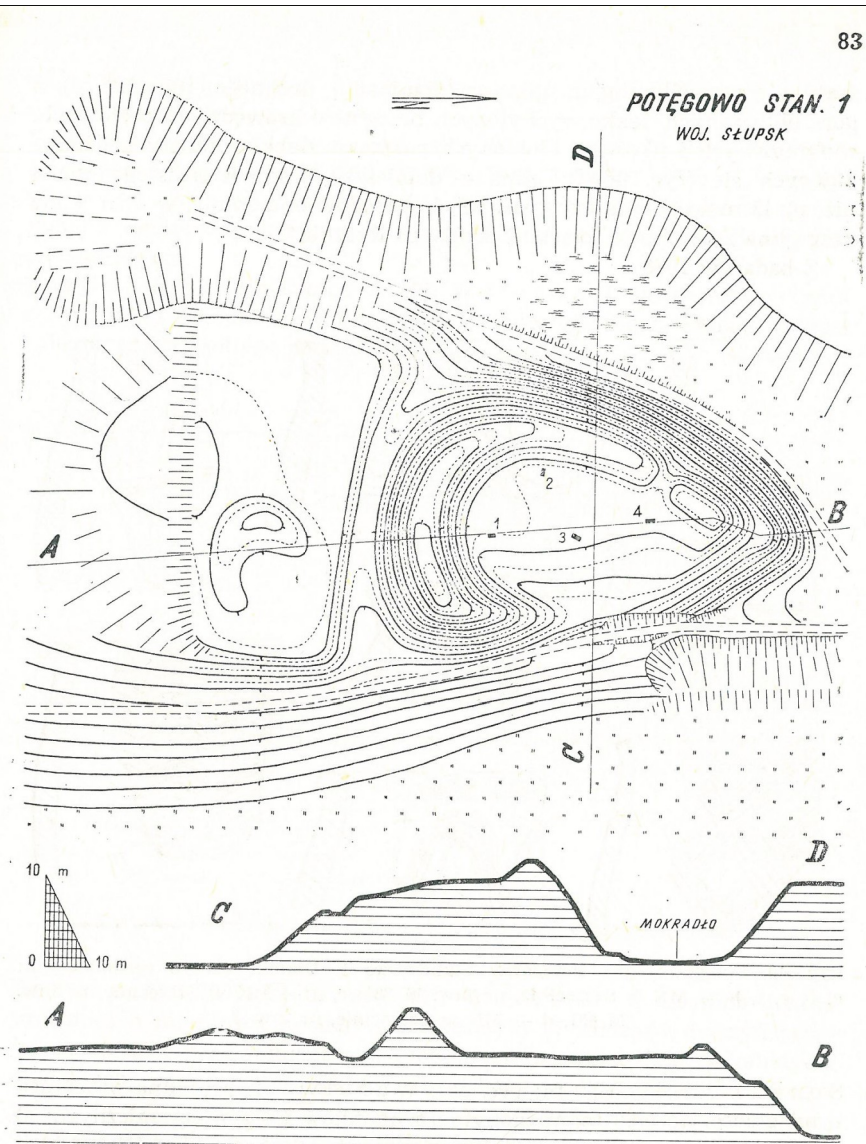
wysokość wału w stosunku do powierzchni majdanu- od 2,0 m do 5,0 m,

szerokość fosy- do 10 m,

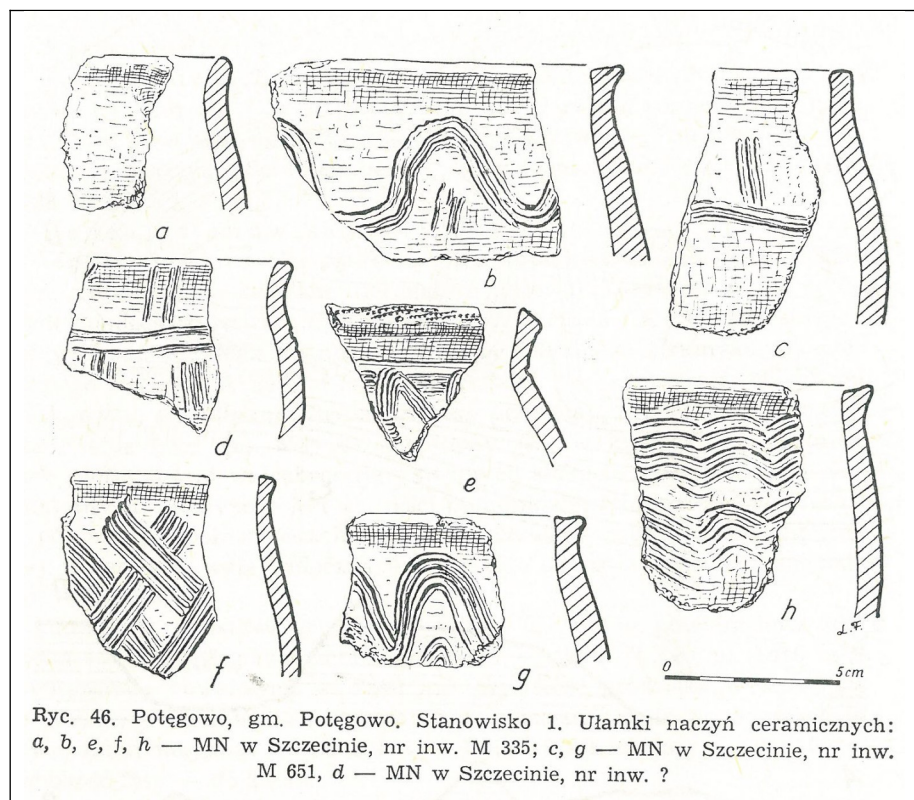
głębokość fosy- do 2,0 m.

Chronologia: kultura łużycka/ VIII/ IX- X/XI wiek

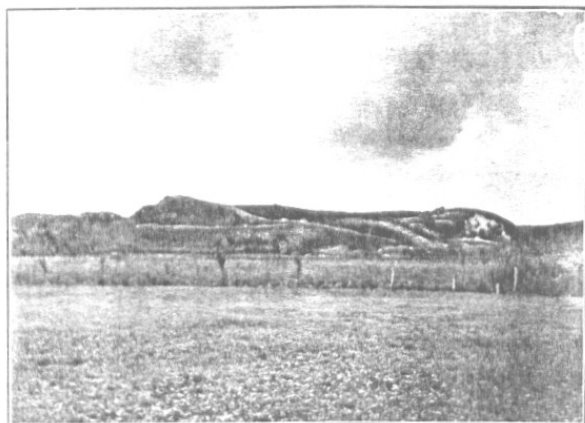
Z prawej strony
Ryc. 12
Potęgowo.
Plan warstwico-
wy grodziska^{xxi}

Ryc. 45. Potęgowo, gm. Potęgowo. Stanowisko 1. Plan warstwiczny grodziska

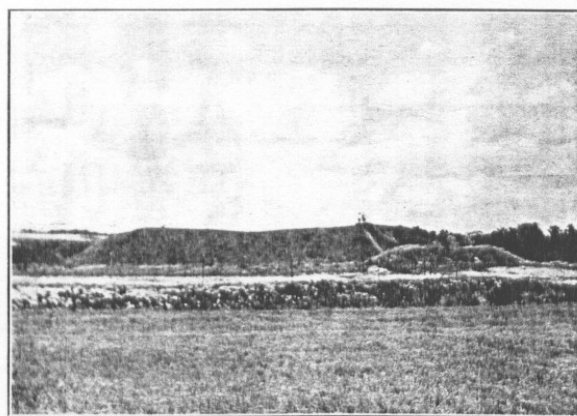
Z lewej strony
Ryc. 13. Potęgowo.
Ułamki naczyń ceramicznych z grodziska.^{xxii}

„Schwedenschanze” bei Pottangow von Osten

Z lewej strony
ryc. 14. „Szwedzkie Szańce” pod Potęgowem
widziane od wschodu.^{xxiii}

Z prawej strony
Ryc. 15. „Szwedzkie Szańce” pod Potęgowem
widziane od południa.^{xxiv}

„Schwedenschanze” bei Pottangow von Süden

12 Grodzisko w Równie (Ryc. 14 i 15)

Równo

Ze względu na to, że na grodzisku stwierdzono obok warstw kulturowych z materiałem wczesnośredniowiecznym również warstwy przemieszane z materiałem wczesnośredniowiecznym i „łużyckim” oraz warstwy wyłącznie z materiałem „łużyckim”, nie należy wykluczać możliwości istnienia tu także grodziska kultury łużyckiej, na którym pobudowano gród w okresie wczesnośredniowiecznym, wykorzystując, być może, wcześniejsze założenia obronne (por. J. Olczak, 1971, s. 192, 193).

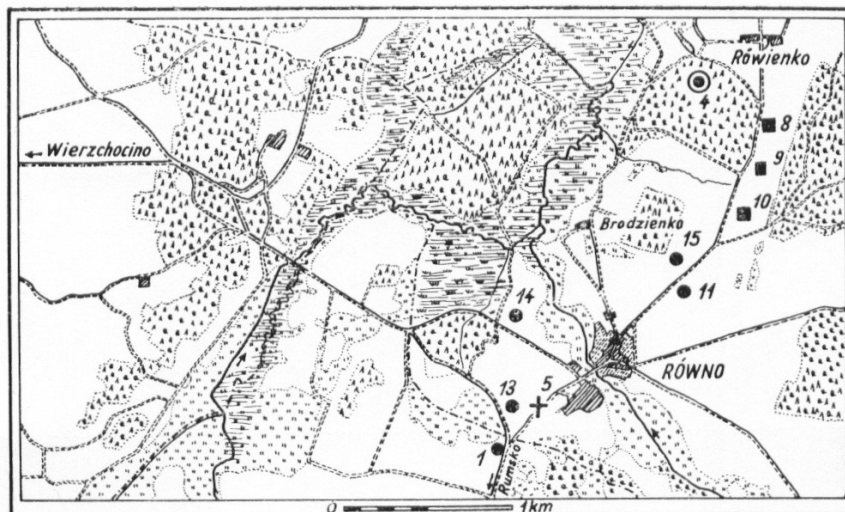
Ogółem z grodziska pochodzi ułamków naczyń glinianych:

kultury łużyckiej	44
gorą obtaczanych	3
mało charakterystycznych, bez śladów obtaczania	28
razem:	75

Opis obiektu: Grodzisko wyżynne, cyplowe w kształcie nieregularnego owalu z nieznacznie wypukłym majdanem (ryc. 15). Szeroki i wysoki poprzeczny wał o stromych stokach, zamyka dostęp do grodziska od strony wschodniej, odcinając go zarazem od pozostałej części wzniesienia. Do podnóża zewnętrznego zbocza wału przylega szeroka, sucha fosa, do wewnętrznego zaś kotlinowate zagłębienie. Skraj majdanu otoczony jest niewielką fałdą ziemną (wał?) łączącą się z ramionami wału poprzecznego. Poniżej fałdy, na stoku wzniesienia, znajduje się wąska terasa (ryc. 15).

Wymiary: Podstawa grodziska (bez fosy)- 85×140 m (8508 m²), powierzchnia majdanu- 57×110 m (7361 m²), powierzchnia zajęta przez obwałowania- 1147 m², wysokość grodziska w stosunku do podstawy wzniesienia- do 48 m, wysokość wału w stosunku do powierzchni majdanu- do 12 m, wysokość wału w stosunku do dna fosy- do 5,0 m, wysokość fałdy ziemnej- do 1,0 m, szerokość fosy- do 15 m.

Chronologia: kultura łużycka/ okres wczesnośredniowieczny

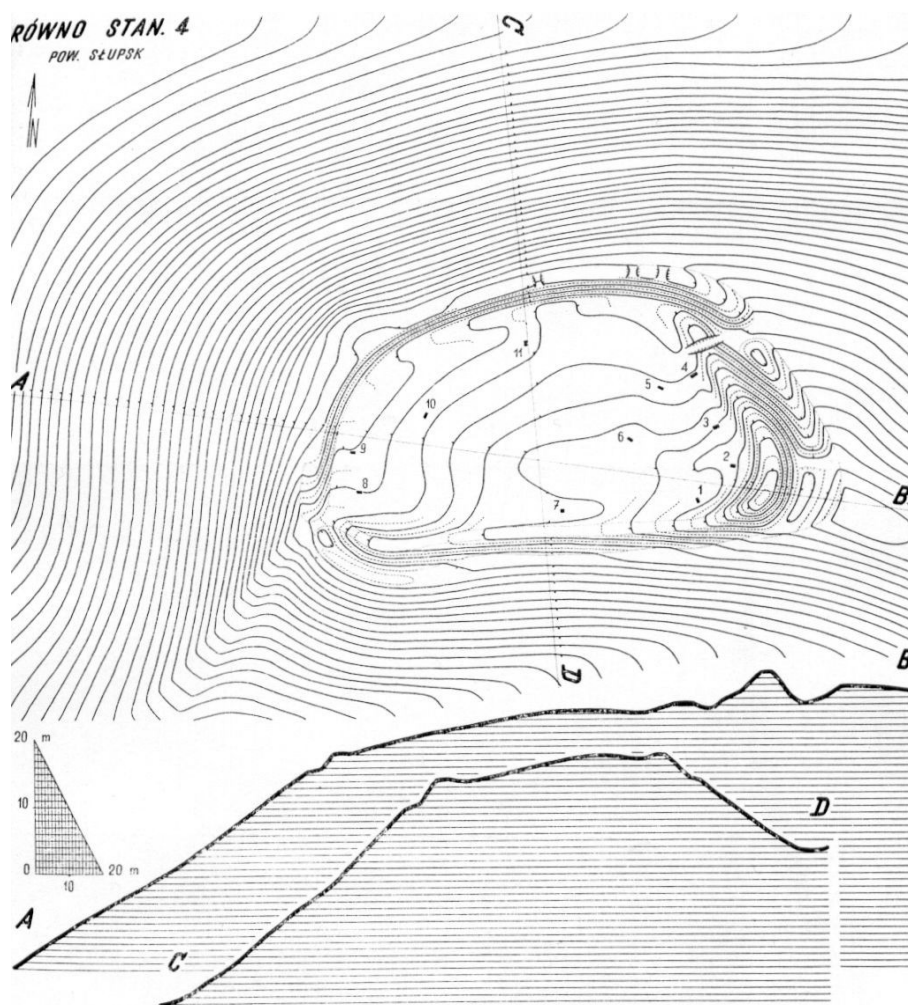

Z lewej strony
Ryc. 16. Równo, plan
sytuacyjny stanowisk ar-
cheologicznych.

4- grodzisko,
5- cmentarzysko,
8, 9, 10- osady
11, 13, 14, 15- nieokre-
ślane

Rumsko;
1- nieokreślone

Z prawej strony
Ryc. 17 Równo, plan
warstwicowy grodzi-
ska.

14 Grodzisko w Runowie (Ryc. 16)

Runowo

Opis obiektu^{mm}: Grodzisko wyżynne, cypłowe, typu pierścieniowatego z wklęsłym majdanem w kształcie nieregularnego, wydłużonego wału, usytuowanego na północnym krańcu wzniesienia o bardzo stromych stokach. Do jego podnóża od strony wschodniej i północnej przylegają głębokie jary i strumyk, od zachodu zaś dolina rzeki Pogorzeli i pasmo podmokłych łąk. Rozległy majdan jest w części środkowej nieregularny, na skraju zaś silnie obniża się w kierunku północnym, gdzie u podnóża wewnętrznego zbocza wału obronnego znajduje się dość głęboka niecka. Otaczający majdan wał o stromych stokach, najwyższy i najszerzy jest w części południowej (wał „zaporowy”) - odcina obiekt od dalszych partii wzniesienia. Do podnóża jego zewnętrznego zbocza przylega szeroka i głęboka sucha fosa. Na stokach wału zaobserwowano nieliczne ugrupowania dużych kamieni polnych. Na pozostałym obwodzie wał jest dużo niższy, częściowo nieznacznie zniwelowany i w trzech miejscach (od E, S i W) przerwany (bramy?). Jego zbocza zewnętrzne łączą się ze stokami wzniesienia, na których widoczna jest niewielka terasa otaczająca obiekt z trzech stron.

Wymiary:

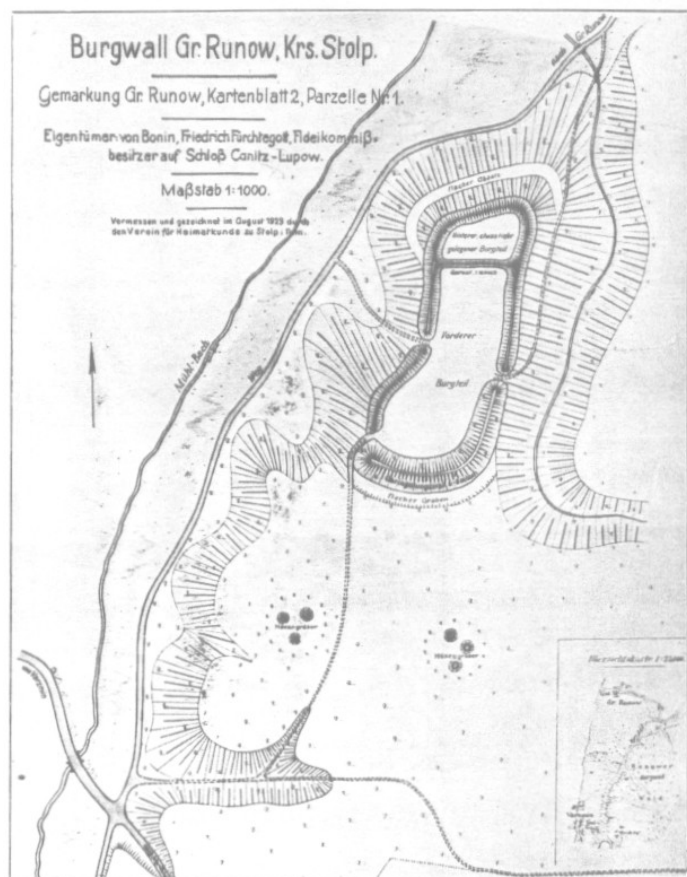
podstawa grodziska łącznie z fosą- około 65x225 m,
 powierzchnia grodziska- 9753 m²,
 powierzchnia majdanu- około 40x160 m (5268 m²),
 powierzchnia obwałowań- 4485 m²,
 wysokość grodziska w stosunku do podstawy wzniesienia- od 31- 47 m,
 wysokość wału zaporowego w stosunku do: a) powierzchni majdanu- do 11 m, b) do dna fosy- do 12 m,
 wysokość pozostałych części wału w stosunku do powierzchni majdanu- od około -2,0 do około +2,0 m, szerokość fosy- do 16m, głębokość fosy- do 4,0 m.

Chronologia: Kultura łużycka/ X- XII wiek

Z prawej strony

Ryc. 18. Grodzisko Runowo. Powiat Słupsk

wg.: Walter Witt, *Urgeschichte des Stadt= und Landkreises Stolp*, Stolp 1934.

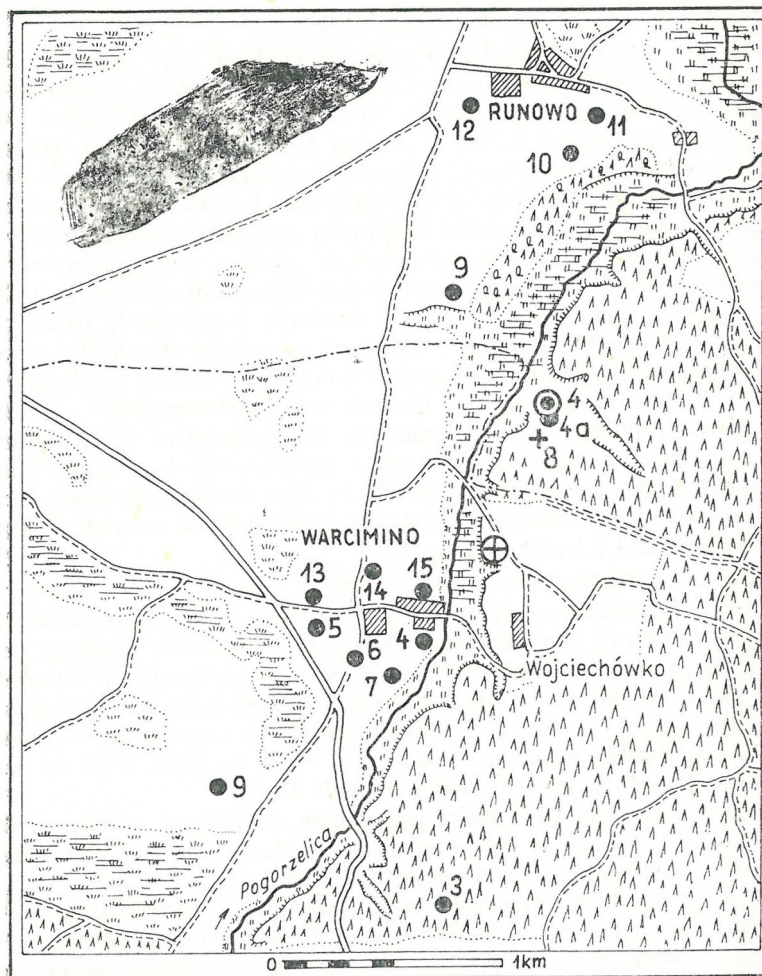

Burgwall Großrunow, Kreis Stolp

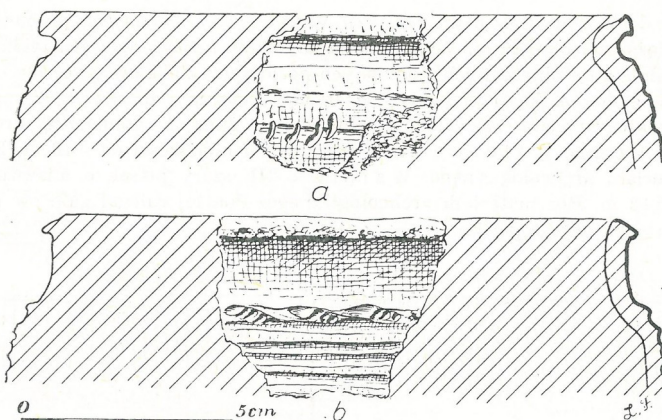
Z prawej strony

Ryc. 19.

Runowo. Plan sytuacyjny stanowisk archeologicznych.^{xxvi}

Ryc. 49. Plan sytuacyjny stanowisk archeologicznych. Runowo, gm. Potęgowo: 4 — grodzisko, 4a, 11 — osady, 8 — cmentarzysko, 9, 10, 12 — nieokreślone; Warcimino, gm. Potęgowo: 3 — cmentarzysko, 4, 15 — osady, 5, 6, 7, 9, 13, 14 — nieokreślone

Ryc. 51. Runowo, gm. Potęgowo. Stanowisko 4. Ułamki naczyń ceramicznych, z powierzchni

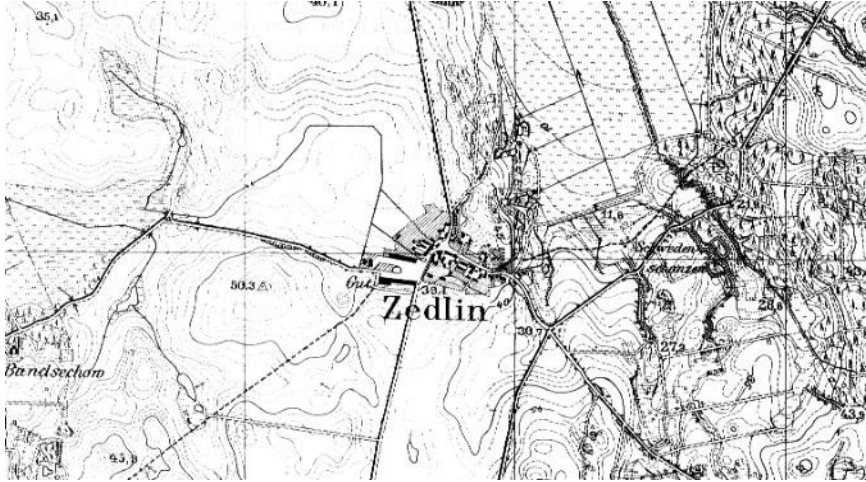
Z lewej strony

Ryc. 20

Runowo. Ułamki naczyń z powierzchni grodziska.^{xxvii}

15 Grodzisko w Siodłoniu (Ryc. 17)

Siodłonie

Z lewej strony Ryc. 21, Siodłonie, plan położenia grodziska na niemieckiej mapie dla miejscowości Siodłonie-grodzisko jest nazwane: „Schwedenschanze”

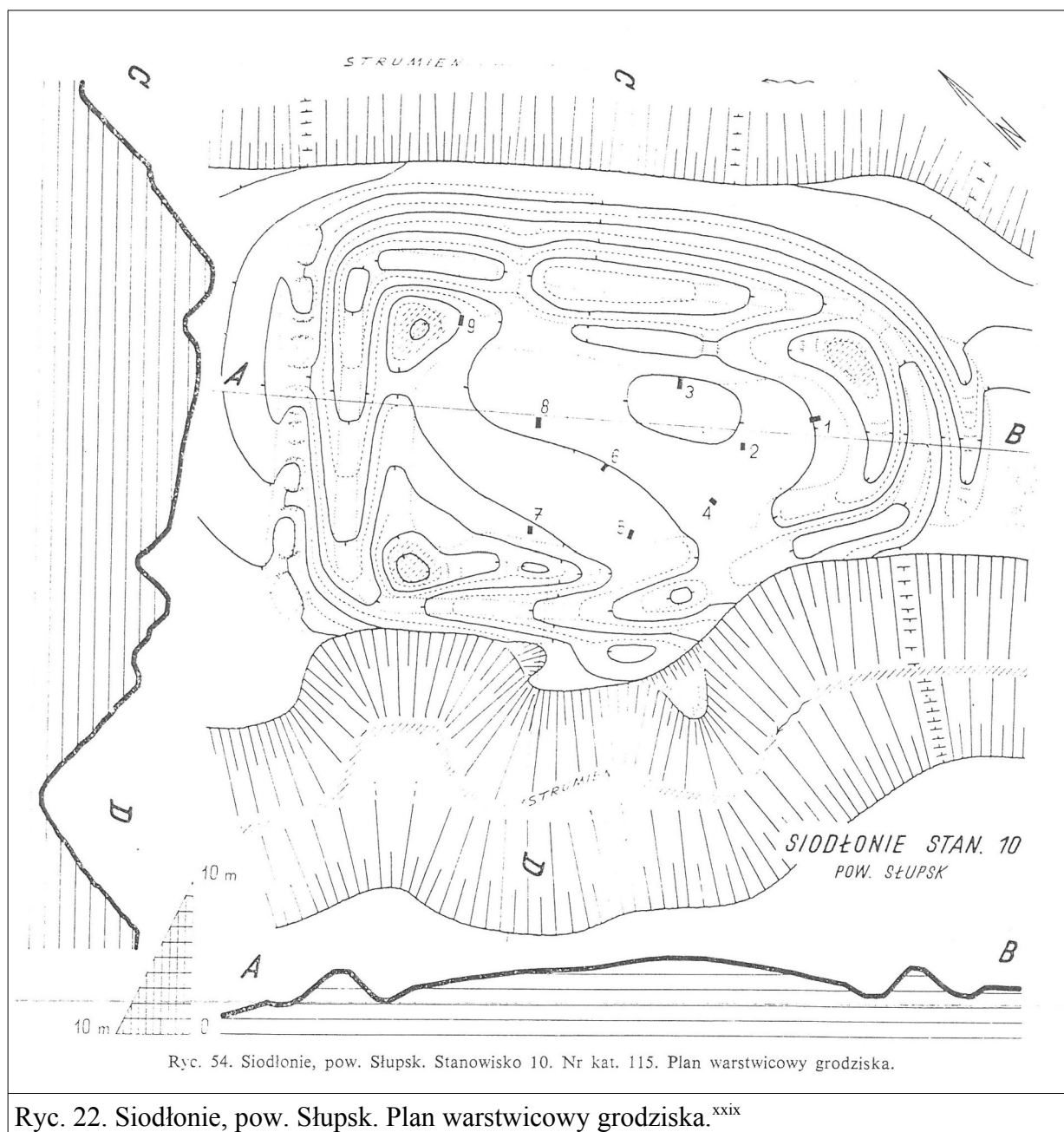
Opis obiektu^{xxviii}: Grodzisko wyżynne typu pierścieniowatego w kształcie nieregularnego owalu, usytuowane na grzbiecie pagórka. Wał o stromych stokach zewnętrznych i wewnętrznych, miejscami jest nieznacznie zniwelowany, w części zaś południowo-wschodniej przerwany (brama?). U podnóża jego wewnętrznego zbocza biegnie kotlinkowate, dość głębokie zagłębienie, częściowo zanikające. Majdan o wypukłej powierzchni (nieregularnej) opada w kierunku południowym. Od strony NW i SE do zewnętrznego podnóża wału przylegają dość płytkie kotlinki (suche fosy?), odcinające obiekt od pozostałych, niższych partii pagórka. Na południowym, zewnętrznym zboczu wału znajduje się niewielka terasa, u jego zaś podnóża kotlinka i poza nią fałda ziemna.

Wymiary: Podstawa grodziska- ok. 64-95 m
(4788 m²), powierzchnia majdanu- ok. 33x71 m
(2259 m²), powierzchnia zajęta przez obwałowania - 2529 m²,
- do 10 m, wysokość wału w stosunku do powierzchni majdanu
- od -2,0 m do +2,0 m, wysokość wału w stosunku do dna fosy (?)
- do 2,0 m, szerokość fosy (?) - do 4,0 m,

Stan zachowania: Obiekt dość dobrze zachowanym, porośnięty lasem mieszanym i krzewami. Na wale znajdują się współczesne wkopy.

Chronologia dla:

1. etapu użytkowania: kultura łużycka
2. etapu użytkowania: I połowa VII w. do połowy VIII w.

- i Jerzy Olczak, *W SPRAWIE GRODÓW KULTURY ŁUŻYCKIEJ NA POMORZU*, Slavia Antiqua t. 18, W- wa, 1971
- ii red. Elżbieta Olczak, *Atlas historii Polski- mapy i komentarze*, Wydawnictwo DEMARK i Świat Książki, W- wa 2003
- iii Lech Leciejewicz, *UWAGI O PROBLEMATYCE BADAŃ NAD OSADNICTWEM EUROPY ŚRODKOWEJ WE WCZESNYM ŚREDNIOWIECZU*, STUDIA Z DZIEJÓW OSADNICTWA, T. VI, 1968
- iv Andersson Ingvar (przeł. Piekarczyk S.); *DZIEJE SZWECJI*; PWN 1967, W- wa
- v Mowat Farley *WYPRAWY WIKINGÓW*, Wydawnictwo „Książnica”, Katowice 1995
- vi Wyłącznie z tego rodzaju podkładów mapowych korzystał J. Kruk (1973, s. 72- KATALOGU.... i n.).
- vii Mapa gleb Polski (red. A. Musierowicz). Arkusz A2 Słupsk (Pobrzeże) i B2 Bydgoszcz (Pojezierze).
- viii K. Ślaski 1951, s. 207 - 263 oraz mapa.
- ix Np. K. Buczek 1960, s. 19, 20.
- x K. Buczek 1960, mapa.
- xi FRANCISZEK LACHOWICZ, JERZY OLCZAK, KAZIMIERZ SIUCHNIŃSKI; *OSADNICTWO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE NA POBRZEŻU I POJEZIERZU WSCHODNIOPOMORSKIM*, **KATALOG**, UAM POZNAŃ 1977
- xii Walter Witt, *Die Burgwälle des Stolper Landes*, Stolp 1934.
- xiii Jerzy Olczak; *GRODZISKO KULTURY ŁUŻYCKIEJ W GAŁĘZINOWIE, WOJEWÓDZTWO SŁUPSKIE*, [W:] KOSZALIŃSKIE ZESZYTY MUZEALNE 14, KOSZALIN 1984 (1986)
- xiv Walter Witt, *Die Burgwälle des Stolper Landes*, Stolp 1934.
- xv FRANCISZEK LACHOWICZ, JERZY OLCZAK, KAZIMIERZ SIUCHNIŃSKI; *OSADNICTWO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE NA POBRZEŻU I POJEZIERZU WSCHODNIOPOMORSKIM*, **KATALOG**, UAM POZNAŃ 1977.
- xvi tamże,
- xvii tamże,
- xviii tamże,
- xix Walter Witt, *Die Burgwälle des Stolper Landes*, Stolp 1934.
- xx Jerzy Olczak i Kazimierz Siuchniński; *ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE DO STUDIÓW NAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM OSADNICTWEM GRODOWYM NA TERENIE WOJEWÓDZTWA SŁUPSKIEGO*, TOM I, POZNAŃ 1985, str. 82
- xxi Jerzy Olczak i Kazimierz Siuchniński; *ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE DO STUDIÓW NAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM OSADNICTWEM GRODOWYM NA TERENIE WOJEWÓDZTWA SŁUPSKIEGO*, TOM I, POZNAŃ 1985, str. 83
- xxii Jerzy Olczak i Kazimierz Siuchniński; *ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE DO STUDIÓW NAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM OSADNICTWEM GRODOWYM NA TERENIE WOJEWÓDZTWA SŁUPSKIEGO*, TOM I, POZNAŃ 1985, str. 84
- xxiii tamże,
- xxiv tamże,
- xxv Jerzy Olczak i Kazimierz Siuchniński; *ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE DO STUDIÓW NAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM OSADNICTWEM GRODOWYM NA TERENIE WOJEWÓDZTWA SŁUPSKIEGO*, TOM I, POZNAŃ 1985, str. 92
- xxvi Jerzy Olczak i Kazimierz Siuchniński; *ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE DO STUDIÓW NAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM OSADNICTWEM GRODOWYM NA TERENIE WOJEWÓDZTWA SŁUPSKIEGO*, TOM I, POZNAŃ 1985, str. 91
- xxvii Jerzy Olczak i Kazimierz Siuchniński; *ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE DO STUDIÓW NAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM OSADNICTWEM GRODOWYM NA TERENIE WOJEWÓDZTWA SŁUPSKIEGO*, TOM I, POZNAŃ 1985, str. 93
- xxviii FRANCISZEK LACHOWICZ, JERZY OLCZAK, KAZIMIERZ SIUCHNIŃSKI; *OSADNICTWO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE NA POBRZEŻU I POJEZIERZU WSCHODNIOPOMORSKIM*, **KATALOG**, UAM POZNAŃ 1977. str. 135
- xxix FRANCISZEK LACHOWICZ, JERZY OLCZAK, KAZIMIERZ SIUCHNIŃSKI; *OSADNICTWO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE NA POBRZEŻU I POJEZIERZU WSCHODNIOPOMORSKIM*, **KATALOG**, UAM POZNAŃ 1977. str. 136